

ULUSLARARASI SUÇLAR VE TARİH

Uluslararası hakemli dergi - Yılda bir kez yayımlanır
Türkçe-İngilizce

2012, Sayı 13
ISSN: 1306-9136

EDİTÖR

E. Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM

EDİTÖR YARDIMCISI

Yrd. Doç. Dr. Deniz ALTINBAŞ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Sevin ELEKDAĞ

YAYIN KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun)

Prof. Dr. Sadi ÇAYCI
(Başkent Üniversitesi, Ankara)

Ömer Engin LÜTEM
(Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı)

Bilal ŞİMŞİR
(E. Büyükelçi, Tarihçi-Yazar)

Prof. Dr. Mustafa TURAN
(Gazi Üniversitesi, Ankara)

Prof. Dr. Mehmet SARAY
(Yeditepe Üniversitesi, İstanbul)

Prof. Dr. Ömer TURAN
(Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara)

YAYIN SAHİBİ

E. Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM

YAYIN İDARE MERKEZİ

Süleyman Nazif Sokak No. 12/B Daire 2 06550
Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23
Faks: 0 (312) 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

YAYIN TÜRÜ

Yerel Süreli Yayın

ABONE SORUMLUSU

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Süleyman Nazif Sokak No. 12/B Daire 2 06550
Çankaya/ANKARA

SAYFA DÜZENİ

Ruhi ALAGÖZ

BASKI

Özyurt Matbaacılık
Büyük San. 1. Cad. Süzğün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 15 36 Belgegeçer: +90 312 384 15 37

BASIM TARİHİ VE YERİ

28 Nisan 2013, Ankara

NOGAY KIYIMI: RUSYA İMPARATORLUĞUNUN NOGAYLARI İMHA EYLEMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ YANKILARI

Sevinç ALİYEVA

*Azərbaycan Bilimler Akademisi Tarih İnstitutu,
Tarih Doktoru, Kafkasya Uzmanı*

Ali ASKER

*Karabük Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Öğretim Üyesi,
Hukuk Doktoru, Kafkasya Uzmanı*

Öz: *Bir dönemin cesur ve savaşçı bir topluluğu olan göçebe Nogay Türklerinin kaderi Kırım Hanlığının ortadan kaldırılmasıyla karanlık bir aşamaya girmiştir. Hanlığın ortadan kaldırılmasıyla Nogaylar da Rusya'nın tebaası olmak zorunda kalmışlardır. Osmanlı ile savaştığı sırada Çarlık Rusya'nın sömürge altında tuttuğu Müslümanlara ve Türklere karşı uyguladığı şiddet ve imha politikalarından Nogaylar da nasibini almıştır. Hayatı boyu uygun coğrafi ve iklim şartlarında yaşamış bu halkın olumsuz koşullar altında başka yerlere göçe zorlanmaları onları adeta bir varoluş mücadelesine girmeye zorlamıştır. Zira Çar yönetimi göçe direnen Nogay topluluğuna karşı düzenli ordu birliklerini harekete geçirmiş, onları toplu şekilde imha etmeye kalkışmıştır. Bu hareketi Rus savaş tarihinin ünlü komutanlarından, ayrıca Rus devletinin tüm dönemlerinde kahraman olarak onurlandırılan A.V. Suvorov yönetiyordu. Bir zamanların muhteşem Nogay Ordası'ndan geriye parçalanmış halde yaşayan ve kimliğini korumak için mücadele veren küçük bir topluluk kalmıştır.*

Anahtar kelimeler: *Türkler, Nogaylar, Osmanlı, Çarlık Rusya, Nogay kıyımı, Suvorov*

NOGAI ATROCITY: RUSSIAN EMPIRE'S ANNIHILATION OF NOGAI AND REFLECTIONS FOR TODAY

Abstract: *The fate of Nogai Turks, once a brave and warriorsome community, followed a darker path after when the Kırım Khanate was demolished. Following the dissolution of the Khanate, Nogai were forced to become subjects of Russia. Thus when Tsarist Russia and Ottomans fought each other, Nogai had their share from the suppression and violence by Tsarist Russia against their Muslim subjects. As a community which lived in proper climate*

and geographical conditions through their long history were forced to endure forced migration and to fight a battle for survival. And when Nogai opposed forced migration, Tsarite government mobilized its organized army against the Nogai and attempted mass annihilation. This operation was lead by A.V. Suvorov, who was called a hero of the Russian states at all times. Today, only a small and broken community of Nogai people survived from once mighty Nogai Orda.

Keywords: *Turks, Nogai, Ottoman, Tsarist Russia, Nogai Atrocity, Suvorov*

GİRİŞ

18. yüzyıldan itibaren Rusya İmparatorluğunun yayılcılık politikasında yeni açılımlar yaşanmıştır. Bu politikanın temelinde Rusya'nın Karadeniz havzasında konumunu güçlendirmek ve Kafkaslarda etkinlik alanını genişletmek yatıyordu. Yayılcılık politikası ağırlıklı olarak Osmanlının doğrudan veya dolaylı çıkar alanları üzerinde gelişirken Müslüman ve Türk halklar Çarlık Rusya'nın şiddet ve imha politikasının hedefinde bulunuyorlardı. Bu halklardan biri de Nogaylar idi.

40

1783'de Nogaylara toplu olarak Rus İmparatoruna sadakat yemini¹ ettirilmiştir. İmparator yönetimi bununla yetinmeyerek Nogayların yaşadıkları yerlerden başka bölgelere sürülmesine ilişkin karar almıştır. Bu emre uymayan Nogaylar ayaklanınca kendilerine karşı korkunç bir kıyım başlatılmıştır. Bu anlamda 1 Ekim 1783 günü Nogay tarihinin en kanlı sayfalarından biridir. Bu olay Nogayların tarihsel şuurunda fiziksel ve psikolojik açıdan tedavisi zor olan ağır yaralar açmıştır. O tarihten sonra da imparatorluk yönetiminin Nogaylar üzerinde baskı ve sindirme politikaları değişik düzeylerde seyretmiştir. 19-20. yüzyılda Nogaylar yaşadıkları bölgelerden zor kullanılarak başka yerlere göç ettirilmiştir. Tüm bunlar Nogay topluluğunun yaşam tarzını yakından etkilemiş, ekonomik ve sosyal yapısı üzerinde büyük tahribata neden olmuştur. "Halklar hapishanesi" olarak tarif edilen Rusya İmparatorluğunda yaşayan birçok halka, aynı zamanda Kafkasya halklarına Sovyetler Birliği döneminde özerklik verilirken Nogay topluluğu bu "nimetten" nasibini almamış, tam tersi, görece bütünlüğü bozularak değişik federe birimler arasında dağıtılmış, "parçalanmış halk" durumuna düşmüştür. Bu tarihi adaletsizliğin ortadan kaldırılmasını isteyen Nogaylar kendilerine milli özerklik kapsamında bir federe birim oluşturulması yönünde değişik çözüm taleplerinde

1 I. Petro döneminden itibaren Rus tebaasına girmek isteyen yabancıların Ortodoks inancını kabul etmenin yanı sıra Rus çarına (1721'den imparatoruna) sadakat yemini etmeleri gerekirdi. Bkz: Николаев В. Б., Подданство Российской Империи: его установление и прекращение (историко-правовой анализ), (автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук), Нижний Новгород 2008.

bulunmuşlardır. Bu sorunun çözülmemesi halen Nogayların demografik, kültürel ve etnik sorunlarını gittikçe derinleştirmektedir. Temeli çarlık döneminde atılmış, daha sonra Sovyet döneminde daha da derinleşmiş bu sorunlardan dolayı Nogaylar tarihi geçmişlerini sorgulamaktadırlar. Bazen Nogay soykırımı, katliamı veya kıyımı olarak adlandırılan olay bu sorgulama açısından önemli bir tarihtir.

Nogayların Türk Kimliği

Rus yayılcılığını güneye doğru genişlediği bir dönemde Türk ve Müslüman halklar bu sürece karşı koymaya çalışmışlardır. Etnik farklılıktan ziyade dinsel (mezhepsel) farklılıklar Rusya'nın bu alan üzerinde hâkimiyet tesis etmesini zorlaştırırken, Türk ve Müslümanların Rusya yönetimine karşı ayaklanmalarına neden olmuştur. Çarlık Rusya, Türklerin tarih boyu yaşadıkları alanlarda kendi hâkimiyetlerini tesis ederken burada yaşayan halkları "içselleştirmenin" zorluklarını görünce (dinsel ve etnik farklılıklardan ileri gelen) asimilasyon ve yabancılaştırma politikaları ikileminde bir çizgi izlemiştir. Yani Rusya'nın hegemonyası bir taraftan Ruslaştırma politikası yürütmek, işgal olunmuş bölgelere Rus nüfus göç ettirmek demografik dengeleri bozmak diğer taraftan sürgün, şiddet, sindirme ve kıyım eylemlerinde bulunmakla tesis edilmeye çalışılmıştır. Türk ve Müslümanların "Rus uygarlığı" alanına dâhil edilmesi süreci zor olduğu kadar sancılı bir süreç idi. Bu sürecin getirdiği tüm olumsuzlukları bariz şekilde yaşayan halklardan biri de Nogaylardır. İmparatorluk konsepti diğer halklar gibi Nogayları gelme bir halk olarak görüyordu. Bu yüzden Rus tarih yazınında Nogaylar Moğol'dan türeye gelmiş bir halk sunulmaktaydı. Oysa gerçek çok farklıydı: Nogaylar Kırım Hanlığı ve Osmanlının bölgedeki önemli askeri unsuru idi. Kimlik olarak Türk ve Müslüman idiler. Bu nedenlerle Çarlık Rusya bu topluluğu parçalayarak bir arada varlığını sürdürme imkânından yoksun bırakmıştır.²

Nogayların etnik kökeninde önemli rol Kıpçaklara ve Mangıtlara aittir. Nogay etnisitesinin şekillenmesinde Ussunlar, Uygurlar, Naymanlar, Kereyitler, Kanglılar, Kangıratlar, Mangıtlar, Kataganlılar, Aslar, Bayatlar, Kobanlar (6-8. yy.), aynı zamanda Peçenek (9 -11. yy.) ve Kıpçak (11-13. yy.) Türkleri önemli rol oynamışlardır.³ Nogayların etnik tarihi 13-14. yüzyılda Altın Orda devletiyle ilişkiliydi. 1277'de Mengü-Temür ordularının komutanı olarak Nogay Don'dan Dinyeper'e⁴ kadar arazilere, ayrıca Taman yarımadasına ve Kuban'a hakim olmuştur.

2 Bu konuda olumsuz değerlendirmelerle ilgili bkz: Алиева С.И., Ногайские тюрки, Şərq-Qərb, Bakı 2010, s. 18-19, 22-23.

3 Калмыков И.Х., Керейтов Р.Х., Сикалиев А.И., Ногайцы, Ставропольское книжное издательство, Черкесск, 1988, s. 13- 22; Керейтов Р.Х., Этническая история ногайцев (к проблеме этногенетических связей ногайцев). Ставрополь 1999, s. 19- 20.

4 Özi nehri

14. yüzyılın sonunda Ak Orda emiri Edige⁵ önderliğinde Türk boylarının bir kısmı Mangıt Ulusunda bir araya getirilmiş ve daha sonradan Nogay Ordası (Deşt-i Kıpçak) ismini almıştır. Rus kaynaklarında Nogay terimi 15. yüzyılda geçmektedir.

İç savaşlar ve Rusların yayılcı saldırıları karşısında Nogay Ordası ikiye ayrılmıştır: Küçük Nogay Ordası ve Büyük Nogay Ordası. Zaman geçtikçe Nogaylar Altın Orda'nın, 1478'de ise Osmanlıya bağlı Kırım Hanlığının yönetimine girmişlerdir. Kırım hanı I. Muhammed Giray (1514-1523) Nogayları Azak çevresinden toplayarak 1515'de İtil nehrinin diğer sahiline göç ettirmiştir. Onun döneminde Nogaylar Kırım hanına akraba bir topluluk olarak görülüyordu. Bu anlamda Nogaylar Kırım hanlığının doğu bölgelerinde – Kuzeybatı Kafkasya'da güvenilir bir güç idi. O dönemde Nogayların ekseriyeti Astrahan hanlığından Kuban'a göç ettirilmiştir. I.Sahip Giray Han (1532-1551) döneminde Kuzeybatı Kafkasya'da yaşayan Nogaylar Kırım hanının resmen tebaası konumunda idiler. Onlar ağırlıklı olarak Kırım yarımadası, Bucak'la sınır bölgeler, Kırım kalesi Perikop'ta meskûnlaşmışlardır. 18. yüzyılda Kuzeybatı Kafkasya'da yaşayan Nogaylar Çerkezlerle birlikte Doğu Karadeniz sahilinde, Azak denizi ve Kuban nehri havzasında yaşıyorlardı. Böylece 18. yüzyılın ikinci yarısında stratejik öneme haiz bölgelerde yaşayan Nogay topluluğu Kırım hanlığı, dolayısıyla Osmanlı açısından önemli bir güç hesap edilebilir. Bu yüzden Rus İmparatorluğunun yayılma stratejisindeki taktik adımlardan biri de Nogayları tasfiye ederek Kırım hanlığını bu güçten mahrum bırakmak idi.

Nogaylar Üzerinde Çarlık Rusya'nın Baskıları ve Başkaldırıları

Rusya'nın Osmanlı topraklarına sahiplenme arzusu Osmanlıdan önceye, Bizans dönemine dek uzar. Fakat 1453'de İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra bu istek yeni bir nitelik arz etmiştir. Rus Ortodoks düşüncesinde zaten hatırı sayılır bir yer işgal etmiş İstanbul'un Ruslar açısından önemi daha da artmıştır. Bu bağlamda Rus yayılcılığını meşru kılmaya çalışan “Moskova-Üçüncü Roma” konsepti de ortaya çıkmıştır.⁶ Bu konsept “Konstantinopol'un yeniden fethini” uzun süre Rus askeri ve dış politika stratejisinin önemli konusu haline getirmiştir. 18. yüzyılın başlarından itibaren yoğunlaşmaya başlayan “Şark Meselesi” 19. ve 20. yüzyılın

5 Edige – 1396-1411 yılları Altın Orda beylerbeyi

6 “Roma ve Konstantinopol'dan sonra Moskova dünya Hıristiyanlığının merkezi rolünü oynayacak ve Ortodoks Hıristiyanlığı Katoliklerden ve Müslümanlardan koruyacaktır.” Moskova'yı beşeriyet tarihinin “sonuncu Roması” – Hıristiyanlığın merkezi olarak sunan bu konsept “Rus mutlakiyeti siyasi teorisinin nihai formülü idi. Дьяконов М., Власть московских государей. Очерки из истории политических идей древней Руси до конца XVI в., СПб., 1889, s. 66 Alıntı: Лурье Я.С., О возникновении теории «Москватретий Рим» (К выходу в свет второго издания книги Х. Шедер), ТОДРЛ, Т. 16. Москва-Ленинград 1960, s. 626, <http://lib.pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=8090>. Bu konuda ayrıca bkz. Kurat A.N., Türkiye ve Rusya: 18. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 2-3.

başlarında Rus politikasının bel kemiğini oluşturmuştur. I. Petro'nun Rus tahtına geçmesi bu politikayı daha da hızlandırmıştır. 1711 tarihinde Rusların ilk darbesini üzerinde hissetmiş Türk-Müslüman topluluğu Nogayların kendisi idi. Temmuz 1711'de Osmanlı tarihinin "en talihsiz zafer anlaşması" adlandırabileceğimiz Prut Anlaşmasının imzalanmasından sonra Ağustos 1711'de Rus orduları Rus orduları Kuban boylarına bir hareket düzenlemişlerdir. Hareketin komutanı Astarhan ve Kazan valisi F.M.Apraksin idi. Kabaridn ve Kalmık birlikleri Don ve Terek Kazak birlikleriyle takviye edilmiş Rus ordusunun Kazan nehri boyunca düzenlediği bu hareketi sonucunda en ağır darbeyi Nogaylar almışlardır.⁷ 18. yüzyılın sonraki dönemlerinde de Nogaylara karşı acımasız politikalar yürütülmüş, bu halk kasıtlı bir şekilde parçalanmıştır. Yine Rus ordusu Kuban'a iki sefer düzenlemiştir. Bunlardan birincisi Ekim 1735'de (General M.İ. Leontev'in komutasında) ve ikincisi ise 15 Aralık 1736'da (Kalmıklar, Greben ve Terek Kazakları birlikte) gerçekleşmiştir.⁸ Çatışmalar sırasında Rusya İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı arasında canlı siper oluşturan Nogay birlikleri imha edilmişlerdir. Bu birlikler Rus ordusu ve müttefikleri olan Kalmıklara karşı esas güç olarak bilinmektedir. Kasım 1737'de Rus orduları Don ve Volga (İdil)'dan Nogaylara karşı bir hareket düzenlemiştir. Harekette Ataman İ.Frolov'un önderliğinde Don Kazakları, Kalmık Hanı Donduk-Omba'nın önderliğinde Kalmık birlikleri, Terek Kazakları ve A.Lopuhin'in birlikleri yer almışlardır.⁹ Kuban hareketinin sonuçları 27 Aralık 1737 tarihli "Devlet Askeri Kollegyumuna¹⁰ Sunulan Hükümet Senatosu Haberi"nde 26 Kasımdan 3 Aralığa kadar devam eden savaşta silah taşıyan erkeklerin tümünün, kadınların da bir kısmının öldürüldüğünü, kurtulmak için Kuban nehrini geçmeye çalışan kadınların nehirde battıklarını (o sırada nehrin taşması sonucu kenarlarının buz bağlaması sebebiyle) yazmaktadır. Saldırı ve takip değişik yerlerde yapılırken suda boğulan ve öldürülenlerin sayısına dair kesin rakam vermek mümkün değildir. Fakat on bin kadın ve çocuğun esir alındığı ve onların ekseriyetinin Kuban nehrinde boğulduğu ifade edilmiştir.¹¹

30 Haziran 1768'de Osmanlı-Rus savaşının başlamasıyla General İvan Medem'in komutasındaki Rus birlikleri Ahlov, Taganov vd. Nogay birliklerine saldırmışlardır. Kırım-Türk yönetimi ve Kafkasya'nın etkin yöneticilerinin Nogaylara yardım inisiyatifleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹² Rus yönetimi Nogay ve Kırım beyleri arasındaki iç çatışmaları da bir fırsat

7 Кабардино-русские отношения в XVI-XVIII вв. Т. 2. XVIII век, Москва 1957. s. 15-16; Потто В.А., Кавказская война, Т. 1., Ставрополь 1994, s. 23-24.

8 Щербина Ф.А., История Кубанского казачьего войска. Т. I., Печатник, Екатеринодар 1910, s. 350-353.

9 Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (RDATA), f. 20. l. 1/47. d. 79. l. 17, 17 (ç.)

10 Bakanlık

11 Фелицын Е.Д., Сборник архивных документов, относящихся к истории Кубанского казачьего войска и Кубанской Области, собранных почетным членом областного статистического комитета Т. I. Екатеринодар 1904, s. 145-147.

12 Сборник архивных документов... s. 205 – 213.

olarak görüyordu. Çar ordularının boyun eğmeyen Nogaylar acımasızca katlediliyorlardı. Nogay murzaları¹³ zor koşullar altında Rus İmparatorluğunun tebaası olmaktan ziyade onunla ittifakta olmaları tercih ediyorlardı. Mesela Yedisian ve Bucak murzalarının Dışişleri Bakanı N.İ.Panin'e yazdıkları 6 Ağustos 1770 tarihli mektupta kendilerinin tebaa konusunu değil, himaye konusunu müzakere edebileceklerini yazmışlardı.¹⁴

General Y. Şerbanin ve Knez V.M.Dolgorukiy (Kırmiskiy) Nogayların çatışma bölgelerinden çıkarılmasını öneriyorlardı. İmparatorluk yönetimi bir taraftan Nogayların Kuban'a göç ettirilmesine müsaade ederken diğer taraftan da yetkililere, Astrahan ve Kızılyar yönetimiyle devamlı iletişimde bulunarak Nogayların tutumlarının yakından takip edilmesi yönünde talimat vermiştir.¹⁵ 1770'lerde Kırım hanlığının batı bölgelerinden dört büyük Nogay Ordası göç etti. Bu süreçte bazı Nogay ordaları Rus tebaası olmayı kabul etmiyorlardı. Onların hedefinde Kuzeybatı Kafkasya'da kendilerinden birinin önderliğinde bir hanlık kurmak vardı. Kuşkusuz ki bu göçler Kırım hanının konumunu zayıflatmış bulunuyordu. 21 Temmuz 1774'de imzalanmış Küçük Kaynarca anlaşması¹⁶ gereği Bucak, Kuban, Yedisian (Nogay) ve Yediçikül Tatarları, Kırım Hanlığı siyasi ve mülki bakımdan Osmanlı himayesinden çıkmış, bağımsız kılınmış, dini konularda ise "halife" olarak Osmanlı padişahına tabi tutulmuşlardır.¹⁷ Küçük Kaynarca anlaşmasının bazı sorun yaratan maddelerinin gözden geçirilmesi için Fransa'nın aracılığıyla İstanbul'da Aynalıkavak Sarayında Ocak 1779'da başlatılmış ve Mart ayına kadar devam eden müzakereler sonucu 10 Mart 1779'da Aynalıkavak Tenkihnamesi adıyla bilinen bir anlaşma imzalandı. Tenkihname gereğince Kırım'ın müstakil kalması, Rus askerlerinin geri çekilmesi, Babiâli'nin Şahin Giray'ı hayat boyunca han olarak tanıması ve padişahın halifelik sıfatının geçerlilik kazanması kararlaştırılmıştır. Bu belgeyle Ruslar bir anlamda Şahin Girayın han olarak atanmasını Osmanlı Devleti'ne onaylattırılmış oldular ve Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakına zemin hazırlamışlardır.¹⁸ Bu gelişme bir taraftan Kırım Hanlığının işgali için zemin hazırlarken, Nogaylar dahil hanlık tebaasının kaderini de olumsuz yönde etkileyecek bir ortam hazırlamış bulunuyordu.

13 Murza - Kazan, Astrahan, Kırım Hanlığı ve Nogay ordasında eşrafına mensup kişilerin unvanı, Türk aristokrasisi

14 Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi, f. 112. l. 112/2. d. 1. v. 22, 22 (ç.), 23, 23 (ç).

15 Высочайшие рескрипты императрицы Екатерины II и Министерская переписка по делам Крымским из Семейного архива графа Виктора Никитича Панина, Ч. 1. Москва 1872, s. 26-32, 34-39.

16 Kurat A. N., Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 289-290.

17 Hülagü M. Metin, Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Türk-Rus ilişkilerindeki Yeri (1441-1783), http://www.metinhalugu.com/images/dosyalar/20120302155532_0.pdf

18 Hülagü M. M., a.g.e.

Nogay Kıyımı

Rusya İmparatorluğu Kırım'daki konumunu kuvvetlendirmek için bölgeye askeri takviye yaparak, Kırım'da, Kuzeybatı Kafkasya'da ve diğer bölgelerde kale inşaatını da hızlandırmaya başlamıştır. Bu gelişmeler Osmanlı ile Rusya arasında belirgin bir cephe hattı oluşmasına neden olmuştur. Kırım tahtına oturmuş Rusya yanlısı Şahin Giray ise teslimiyet politikası izliyordu. 1780'lere gelindiğinde ülkede durum çok gergin idi. Osmanlılara ait Sucuk Kale'de isyan çağırışları seslendirilmeye başlamıştır. Kuban'daki Çerkes, Nogay, Abazinler Rusların adamı olan Şahin Giray'ın tebaasında bulunmak istemiyorlardı.¹⁹ 1780 sonlarında ayaklanmalar tüm Kuzeybatı Kafkasya'yı bürümüştür. İsyancılar Kırım tahtına Şahin Giray'ın yerine kardeşi İkinci Bahadır (Batır) Giray'ın getirilmesini istiyorlardı. Bahadır Giray'ın Kuban'dan Kırım'a gelmesiyle Sultan Alim'in önderliğindeki yerel isyancılar Şahin Giray'ın tahttan düşürüldüğünü ilan etmişlerdir. Şahin Giray'ın başka bir kardeşi, Nogay seraskeri Arslan Giray da Şahin Giray hâkimiyetine karşı ayaklanmıştır. Şahin Giray yanlıları ve aleyhtarları arasındaki çatışmalar 1781 yılı Ağustos ayının ikinci yarısına dek devam etmiştir. Tahttan düşürülmüş Şahin Giray Rus garnizonunun yardımıyla Yenikale'ye sığınmak zorunda kalmıştır.²⁰ Bu süreçte Nogayların yönetime karşı tutumlarında farklılık vardı. Onların bir kısmı hanla barışmayı önerirken, diğer kısmı da Kuban ötesine göç etmek istiyordu. Mutabakat sağlanamaması yüzünden iç savaşlar yaşanırken Yedisan mursazı Caum Aci, Kuban ötesine geçerek burada Nogayların nihai karar vermeleri için bir askeri şura toplamıştır. Yetişkül murzası Musa Sucuk Kaleye ve Bessarabya'ya gitmeyi önerirken, dağlılardan Murat Çerkezlerle birleşmekte ısrarlı idi. Caum Aci ise beklemek ve bağımsızlıklarını korumaktan yanaydı.²¹ Cemboyluk ve diğer Nogaylar bir zamanlar ecdadının yaşadığı ve daha sonradan Kalmık saldırıları sonucunda çıkmak zorunda kaldıkları Manıç bozkırına geçmeye çalışıyorlardı. Rus yönetimi buna müsaade etmedi. Nitekim söz konusu bölgelerde artık Don Kazakları meskunlaşmışlardır. Bu yüzden Rusya yönetimi Nogayları Pugaçev isyanının (1774) bastırılmasından sonra boş kalmış Ural bozkırına göç ettirmek istiyordu. 19 Ağustos 1781'de Knez Potyomkin Kafkasya cephe hattındaki komutan Fabritsian'a ve Don Kazaklarının atamanı İovayski'ye bölgede asayişi sağlamaları yönünde talimat verdi. Kuşkusuz ki Rus yönetimi bölgedeki kazanımlarını Nogaylar yüzünden kaybetmek istemiyordu. Bu arada Şahin Giray kendisine sadık Nogayların Kırım'a göç ettirilmesini istiyordu. Fakat onun bu isteği Rus yönetimi tarafından geri çevirmişti.²² Kırım'ı işgal etmek hazırlıkları içinde bulunan Rusya'nın Şahin Giray'ın bu isteğini reddetmesi doğal idi. 1782'de Şahin Giray'a karşı ayaklanmalar yeniden tırmanırken Rus yönetimi Kırım'la ilgili politikasının değiştirmeye

19 Rusya Devlet Kadim Belgeler Arşivi, f. 23. l. 1. d. 9. l. 60, 60 (ç.), 61, 268, 268 (ç.), 269.

20 Лашков Ф., Шагин-Гирей, последний крымский хан. Исторический очерк, Киев 1886, s. 30 -31.

21 Бутков П.Г., а.г.е., s. 65-67; Потто В.А., а.г.е., s. 108-109.

22 Бутков П.Г., а.г.е., s. 65-67; Потто В.А., а.г.е., s. 108-109; Щербина Ф.А., а.г.е., s. 387-390.

zorlayacak her hangi bir gelişmeye müsaade etmemekte kararlı olduğunu göstermiştir. Nitekim A.V. Suvorov komutasındaki Rus ordularının doğrudan desteği ile Şahin Giray yeniden Kırım tahtına oturtulmuştur. Ruslar Kırım'ın işgali yönündeki faaliyetlere hız vererek, kısa süre sonra Kırım hanlığını işgal edecekti.

Eylül 1782'de General A.B.Balmen komutasındaki Rus birlikleri Kırım yarımadasını işgal etmiştir. Kuban'ın aşağı bölgesi Kafkas kolordusu komutanı A.V. Suvorov'un, yukarı kısmı ise P.S. Potyomkin'in denetiminde idi.²³ 1782 yılı sonlarında II. Yekaterin'a G.A. Potyomkin'i Kırım hanlığının Rusya'ya ilhak edilmesi için hazırlıklara başlama emri vermiş bulunuyordu. 1783 başlarında Yedisan murzaları Caum Acı, Katarsın ve Arslan, Yedişkül murzaları Musa Talambetov ve diğerleri (dört bin aile) Kuban'ı terk ederek Suhum-Kale'den deniz yoluyla Bessarabya'ya geçtiler. 24 Ocak 1783'de Potyomkin Koramiral Klopaçov'a Ahtar limanına girme emrini verdi. A.V.Suvorov ve M.Potyomkin Taman ve Kuban üzerinde tam denetim sağlayacaktı. Kırım ise o sırada Balmen'in birliklerinin kontrolünde idi. Rus hükümeti elçisi Laşkarov aracılığıyla Şahin Giray Han Rus tahtı lehine hanlık tahtından feragat etmeye zorlandı. Kırım, Taman və Kuban Rusya İmparatorluğuna birleştirilmesini öngören, 8 Nisan 1783 tarihli II. Yekaterina'nın "Yüce Manifestosu"nda şöyle bir hüküm yer almıştır: "Kırım yarımadası, Taman adası ve tüm Kuban tarafı Kırım yarımadası Rusya devletinin himayesine kabul edilmiştir." Böylece Altın Ordanın halefi olarak 18. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüş Kırım hanlığı ortadan kaldırıldı. Kırım hanlığının tasfiyesinin hemen ardından Türkler büyük kabileler halinde Kırım'ı terk ederken Rusya Slav, Yunan, Yahudi, Ermeni ve diğer etnik gruplar Kırım'a göç ettirildiler. Asimilasyon politikasına dayalı yeni idari sistem bölgedeki demografik dengeleri altüst etmeye başlamıştır.

8 Nisan 1783 II. Yekaterina G.A. Potyomkin'e yazdığı reskriptte²⁴ Kuban sahillerinde meskûn Nogayların İmparatora sadakat yemini ettirilmesi yönünde talimat vermiştir. G.A. Potyomkin bu talimatın icrası için A.V. Suvorov'u görevlendirmiştir.²⁵

1783 yılı yazında Kafkasya'nın Kazak iskân birimlerinden Kuban nehri ağzına dek tüm sağ sahil bölgesi A.V.Suvorov'un denetiminde idi. A.V.Suvorov'un birliklerinin bir kısmı Kopıl'ı işgal ederek bölge nüfusunun Rus tebaasına geçmesini için çalışmalara başlamıştır. Şahin Giray'ın tahtan çekilmesiyle Nogaylar doğal olarak Rus imparatoriçesinin tebaası konumuna düşmüşlerdir. Bunun onaylanması için sadakat yemini töreninin yapılması gerekiyordu. Sadakat yeminin büyük ölçüde formalite bir eylem olması

23 Лашков Ф., а.е.е., s. 31 – 33.

24 Reskrip (Latince - rescritum) – Rusya'da İmparatorunun genelde yüksek makamda bulunan bir yetkiliye şahsen yazdığı, teşekkür, ödüllendirme veya talimat içeren belge

25 Лашков Ф., а.е.е., s. 31 – 33.

rağmen imparatorluk tebaası açısından yasal bir yükümlülüktü. Bu arada Osmanlılar da Nogayları kendi tarafına çekmek istiyordu. Fakat Osmanlının güç kaybı, Kuban'da ve Kırım'da Rus işgalini önlemek iktidarında olmaması gibi nedenler bu isteğin gerçekleşmesini imkânsız kılıyordu. İstanbul'un yegane ümidi Kuzey Kafkasya halklarının, aynı zamanda Kuban Nogaylarının kendilerinin Çar yönetimine karşı bizzat mücadeleye başlaması idi.

28 Haziran 1783'de Yedişkül ordası kaymakamı Murza Şakir'le mutabakat sağlayan Rus yönetimi Kopıl civarında yaşayan Nogayların önde gelenlerini (murzalar, efendiler vs.) bir araya toplayarak sadakat yemini ettirmişti. Töreni hükümet temsilcisi Felisov yönetmiştir. Törene katılmak istemeyen Murzalardan Aslam ve Mambet Murzabekov'un derhal Yukarı Kuban bölgesini terk etmeleri gerekiyordu. Halil Ağanın yardımıyla İ.M.Leşkeviç ve A.V.Suvorov ise Yeya kalesinde yaşayan Yedisian ve Cemboyluk Nogaylarının yemin törenini organize ediyorlardı. Bir ay sonra Yedişkül Ordası birlikleri (Min, Burlak, Kitay, Kıpçak) Rus tebaalığına geçtiler.²⁶ Sadakat yeminiyle ilgili A.Suvorov'un formuler listesinde²⁷ şöyle bir not yer almaktaydı: "Knez Potyomkin'e yazılmış 10 Temmuz 1783 tarihli ve 1426 No'lu İmparator manifestosunu icra ederek Kubadaki Tatar halklarına sadakat yemini ettirdim: Yedisian ordası, Cembulat ordası, Budjaklar, Yedişkül ordasının dört aşireti, Yedisianların bir kısmı."²⁸ Rus yönetiminin planında sadakat yemininden derhal sonra Nogayları Rusya'nın içlerine, Ural bozkırlarına sürmek vardı. Bununla ilgili hazırlık çalışmaları A.V. Suvorov tarafından yapılıyordu: Nogaylar için hareket koridoru belirlenecek, hareket yolu boyunca askerler yerleştirilecek, teçhizat için gereken kaynak ayrılacak vs. Nogay murzaları Aslyam ve Mambet Murzabekov, Mamay, Zukale (Uzun Ali), Musa Arslanbekov ve diğerlerine Yeya nehri havzasına göç etmeleri önerilmişti. Nogay kabilelerini bazılarını, mesela Tav-Sultan Nogaylarını Rus ordusunun ve Don Kazaklarının konvoyu müşayet ediyordu. Nogaylardan Halil Ağa Efendi Ural bozkırına göç şartını kabul etmiştir.²⁹ Bu arada Şahin Giray Taman'a gelerek Nogay halkına beklenmedik bir çağırıda bulunmuş ve göçmemeleri konusunda kendilerini ikna etmiştir. Şahin Giray'ın bu çağırısı Rus hâkimiyeti için bir sürpriz idi. 30-31 Temmuz - 1 Ağustosta Murza Kanakay'ın önderliğinde Cemboyluk ve Yedişkül murzaları Kuga-Yeya nehrinden Kuban'a geri döndüler. Fakat Büyük Yeya nehri boyunca kordonu kıramadıkları için İray-İlgası (Urak-İlgası) civarında Butır alayının bir bölüğü (Albay Telegin vd. kitaları) tarafından hezimete uğradılar. Geri kalan kabileler telaşlanarak birbirinin ardınca geri döndüler. Büyük kayıplara rağmen hayatta kalabilmiş Nogaylar mallarını, sürülerini ve eşyalarını bırakarak Kuban ötesine geçmeye çalışıyorlardı. Cemboyluk, Yedişkül, Yedisian ordaları

26 Бутков П.Г., а.г.е., s. 68 – 70.

27 Görev sicili belgesinde

28 Кочкаев Б.Б., Ногайско-русские отношения в XV – XVIII вв., «Наука» Казахской ССР, Алма-Ата 1988, s. 227-231; Суворов А.В., Т. 1 (под ред. Г.П. Мещерякова), Воениздат, Москва 1949, s. 11.

29 Кочкаев Б.Б., а.г.е., s. 231-235.

Nogayları Osmanlı yönetimindeki (Çerkezlerin, Kuban ötesi Nogay ordularının - Kasaylar, Novrozlar ve Kaspulatların meskûnlaştıkları) bölgelere geçebilmişlerdir. Yedi-on gün boyunca Nogaylar umutsuzca Rus istihkâmlarına saldırdılar. 10 Ağustosta bir grub Nogaylar Rusların denetimindeki Yeya istihkâmına saldırarak burada bulunan soydaşlarının önemli bir kısmını alarak Kuban ötesine geçmişlerdir. Nogayların saldırıları genelde başarısızdı ve her defasında iyi donatılmış Rus birlikleri tarafından geri püskürtüyordu. Bu arada Albay İ.M.Leşkeviç'in himayesine bulunmak isteyen Nogaylar Yeya istihkâmına geliyordu. Mesela Cemboylu Murzası Musa, Yedişküllü Mambet bey ve diğerleri. Göç sürecinin kesintiye uğraması üzerine G.A.Potyomkin A.V.Suvorov'a Nogay ayaklanmasının bastırılması emrini verdi. Kuban kolordusunun yanı sıra Don Kazak birlikleri de A.V.Suvorov'un denetiminde idiler. 30 Eylülde Kazaklar Laba nehrinin Kuban nehrine döküldüğü yerden 10 verst³⁰ mesafede Kuban nehrini geçtiler. 1 Ekimde ise Rus orduları Laba nehri boyunca yukarı hareket ettiler. Kermençik ve Sarı-Şahar civarında Rus birlikleri Nogaylara ulaştılar. Rus askerleri Novrozov ve diğer Nogaylarla çatışmaya girdiler. Aynı zamanda Kafkas kolordusu komutanları Leontev ve Potyomkin Kuban'ın diğer sahiline geçtiler. Leontyev Yaman Su nehri ağızlarında Tav-Sultan ve Şarı-Murza önderliğindeki Yedisan ve Cemboylu Nogaylarını bozguna uğrattı.³¹

Rusların Kuban ötesine geçmesi savunmasız Nogay halkı için bir felaket idi. Tarihi belgelere göre bu operasyon sırasında iyi eğitilmiş ve düzenli Rus birlikleri buradaki Nogayların büyük çoğunluğu yok etmişlerdir. Az bir kısım ise kendilerini zor kurtarabilmiştir.

V.A. Potto'ya göre Nogaylar Rus muhafız karakollarına birkaç ""şiddetli saldırıda" bulunmuşlardır. Onların Yeya nehri bölgesindeki Butır piyade alayına bağlı bölüğe düzenledikleri saldırının ardından Knez Kekuato'v'un filosu ve Albay Telegin ve Pavlov'un birlikleri olay mahalline gelmiş, A.V. Suvorov'un tabirince göre "*Tatarlara karşı korkunç bir kıyım" yapılmıştır.* A.V. Suvorov kendisine yardım etmek için hareket eden Ataman İlovayski'ye şöyle yazıyordu: "*Ekselansları! Durdurun! Yeter. Şimdi her şey çok güzel. Sadece Kanakaycılar tümüyle imha edildiler. Kendisi (Kanakay) tesadüfen kulağından vuruldu.*"³² V.A. Potto'nun tasvirine göre "...Nogayları bataklığa doğru sıkıştırdılar. Onlar kurtulmanın imkânsız olduğunu görünce "*aciz bir öfke içinde kıymetli eşyalarını imha ediyor, kadınlarını kesiyor ve bebeklerini suya atıyorlardı.*"³³

Kuban kolordusunun pençesinden kurtulmayı başaran Nogaylar Kuban ötesine, Çerkezlere doğru kaçsalar da Ruslar tarafından takip ediliyordu.

30 1 verst - 1,06680 km

31 Бутков П.Г., а.г.е., s. 102-104; Щербина Ф.А., а.г.е. s. 391-393.

32 Потто В.А., а.г.е., s. 111-112.

33 Потто В.А., а.г.е., s. 112.

Suvorov'un emriyle Don taraftan Serebryakov ve Popov'un komutasındaki üç Kazak alayı harekete geçerken tesadüfen Kuyu-Yeya nehri üzerinde Nogay kalabalığı fark etmişlerdir. 10 Eylülde Rus birlikleri aniden Nogaylara saldırdılar: "Acımasız bir savaş yaşandı. Tatarların tümü hezimetle uğradı ve akşam geç saatlere kadar Donlular tarafından takip edildiler."³⁴ Suvorov'a göre *Kazaklar Türk-Tatarlardan nefret ediyorlardı ve onlarla nihai hesaplaşacak anı beklemişlerdir: "Kazak'ın Tatar'a karşı tarih boyu şekillenmiş düşmanlığı kendini gösterdi."*

O sırada tüm Nogay Ordaları isyana kalkmıştı. Yeya kalesine³⁵ saldırma teşebbüsünde bulunsalar da başarısız oldular ve Kuban ötesine, Çerkez tarafa geçtiler. A.V. Suvorov Kuban'ın ötesine geçmeye, yani Osmanlı-Rusya sınırını ihlal etmeye karar vermişti. Ataman İlovayski komutasındaki Kazak birlikleri de A.V.Suvorov'un denetiminde idi. Ekim ayının 1'inde Rus birlikleri Laba nehrinin sağ sahilindeki Nogay yerleşim yerine vardılar. Burası Rusya sınırından 12 km mesafede idi. V.A. Potto Rus askerleri tarafından Nogayların acımasızca öldürüldüklerini şu şekilde tasvir etmektedir: "*Rusların aniden peyda olmaları Nogaylar dehşete düşürdü. Fakat durumun çıkmazda olduğu belli olunca bu korku yerini cesarete terk etti. Kuban'dan 12 km mesafedeki Kermencik köyü yakınında şafak anından başlayıp öğlene dek devam eden kanlı bir savaş yaşandı. İlovayski'nin komutasındaki Donlular Tatarların dayanaklı savunmasını kırdılar ve hiç kimseye acımadılar. Uzun süredir onlarda birikmiş bu nefret korkunç intikam şeklinde dışa vurdu. Dört binden fazla Nogay ve Çerkez esir alındı. Savaşın yaşandığı yerler ve civar vadiler cesetlerle dolup taşıyordu.*"³⁶

Başka bir Kazak tarihçisi F.A.Şerbina şöyle yazıyordu: "*Suvorov Poltava'ya gittiğine dair yalan haber yaydıktan sonra geceler gizlice Laba nehrinin ağzına doğru hareket etti. Ekim ayının 1'inde ise gece gizlinden Kuban nehrinin diğer sahiline geçerek Tatar köylerine yaklaştı. Burada Kermençek adlı yerin yakınında Tatarlarla son, sonuçlarına göre en korkunç savaş oldu. İlk olarak Donlular mızraklarla, daha sonra da Dragun³⁷ ve Grenader³⁸ taburları saldırdılar. Ordunun kuşatma altına aldığı alanda üç saat sonra yerde kalan ceset sayısı 2000 idi, köyler yakılmıştı. Çatışma sonra savaş alanındaki ölü sayısı 5000 idi. Gerek Kazaklar gerekse askerler hiç kimseye acımadılar, erkekleri, kadınları, ihtiyarları ve çocukları öldürdü, kesti ve süngülediler. Umutsuzluk içindeki Tatarlar burada kendi kadınlarını ve çocuklarını esir düşmemeleri için öldürürken mallarını da imha ediyorlardı. Büyük Moğol ordasının son temsilcileri ateş, kan ve ceset içinde boğulmuştu.*

34 Потто В.А., а.г.е., s. 112.

35 Ayrıca Şahin Giray kasabası olarak bilinmektedir.

36 Потто В.А., а.г.е., s. 113.

37 Dragunlar (Fransızca *dragon*) – atlı birlikleri.

38 Grenaderler (Fransızca *Grenadiers*) – genellikle kuşatma operasyonlarında düşman istihkamlarına amacıyla oluşturulmuş seçkin birlikler. Rusya'da I. Petro döneminde ortaya çıkmıştır

Kuban'da çok az sayıda Tatar kalmıştır. Sadece Kuban ve Laba eğiği arasındaki üçgende bir zamanlar korku salan Tatarların güçsüz temsilcileri kalmıştır."³⁹ P.G. Butkova'a göre 3500 Nogay öldürülmüş, 1000'den fazlası da esir alınmıştır.⁴⁰ P. Bobrovski'ye göre Urup ve Laba vadisinde öldürülen Nogayların sayısı ise yedi bindi.⁴¹

Suvorov'un verdiği emirde Nogaylara karşı uygulanan kıyımın hangi psikolojik şiddet ve öfkeyle verildiği açık bir şekilde görülmektedir: *"Düşmanın sonuna kadar imha edilmesi, öldürülmesi veya esir alınmasına de ordular dinlenmemeli. Mermileri koruyun, soğuk silahla çalışın! Dragunlar ve Kazaklar ganimet amacıyla attan inmemeli; birliğin dörtte biri ganimet için gidiyor, dörtte biri onu korur, diğerleri de hazır vaziyette bulunuyorlar. Ganimetler iki yere ayrılacak. Yarısı hükümdara, yarısı da orduya... Bu paydan da üçte ikisi Kazaklara verilecek.*"⁴² Diğer savaş tarihçisi P.P. Korolenko Suvorov'un *"Nogay iskân birimleriyle birlikte çok sayıda Çerkez köyünü de yok etti."*⁴³

II. Yekaterina bundan sonra A.V. Suvorov'a I. Dereceli Kutsal Vladimir Madalyasıyla, Ataman İlovayski'ni ise II. Dereceli Kutsal Vladimir Madalyasıyla General Poruçik rütbesiyle ödüllendirdi. Kazak starşinaları⁴⁴ kurmay subay rütbeleri aldılar.⁴⁵

Rusya yönetimi "Osmanlıların denetiminden kurtardığı" bölgelere yönelik sömürge politikaların hızlı bir şekilde uygulanması gerektiği düşüncesiydi. Bu politika önündeki engellerin ivedilikle çözülmesi çözmek için Nogayların imha planını bir gereksinim olarak görüyordu. Nitekim V.A. Potto'ya göre *"... Nogaylar barışçıl bit toplum değildi ve Kırım'ın istilası ve Kuban'ın işgalinden sonra onlarla ciddi mücadeleden kaçınmak zor idi."*⁴⁶ Zaferleriyle ün kazanmış Rus komutan A.V.Suvorov kendi birliklerine Nogayların durdurulması veya esir alınmasını değil, tamamen imha edilmesini emretmiştir. Askeri bilgisi ve savaş başarılarıyla ün kazanmış böyle bir komutanın emrindeki düzenli ordu birliklerinin halkın üstüne gönderilmesinin başka bir amacı olamazdı zaten.

Rus İmparatorluğunun temel amacı "güvenilmez topluluk" olarak gördüğü

39 Щербина Ф.А., а.г.е., s. 393-394.

40 Бутков П.Г., а.г.е., s. 101.

41 Бобровский П., Суворов на Кубани в 1778 г., за Кубанью в 1783 г., Военный сборник, 1900, № 1-2, s. 31-34.

42 Из истории Русско-Кавказской войны. Документы и материалы, Нальчик 1991, s. 34.

43 Русские авторы XIX века о народах Центрального и Северо-Западного Кавказа. Т.2. «Эль-ФА», Нальчик 2001, s. 200.

44 Kazak birliklerinde rütbe.

45 Потто В.А., а.г.е., s. 113.

46 Потто В.А., а.г.е., s. 103.

Müslüman ve Türk nüfusun sürülmesi, hatta imha edilmesi, bunun karşılığında söz konusu bölgelerin Hıristiyanlaştırılması vardı. Nogaylar da bu acı kaderi yaşamış bir Türk Müslüman topluğu idi. Bu dönem Osmanlının gerileme dönemi idi. Bu yüzden Rus yayılmacılığı karşısında Türk ve Müslüman halkları buldukları bölgelerde koruyamamış, sürekli göç almaya başlamıştır. Rus yönetimi Türk ve Müslümanlardan boşalan arazilere Rusları, Yunanları, Kazakları, Ermenileri vs. iskân etmiş, demografik yapıyı değiştirmeyi kendi güvenliğini sağlamanın bir aracı olarak görmüştür. Rus Devletinin yayılmacılık politikalarının hız kazanmasıyla devam ederken Osmanlı Devleti de defalarca Rusya ile savaşmak zorunda kalmıştır. Kırım'ın elden gitmesinden ileri gelen tepkiler yüzünden 1787'de Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Fakat Rusların üstünlükleri ve Türklerin gittikçe artan kayıpları Osmanlıyı barışa zorlamış ve 1791 yılında Yaş anlaşması imzalanmıştır.⁴⁷ Bu anlaşma Osmanlının daha önce imzaladığı ağır şartlar içeren anlaşmaları bir daha onaylar nitelikte idi. Yaşanan bu savaş sonucunda Osmanlı Devleti Kırım'ı geri alamayacağı ve onu tamamen kaybettiği gerçeğini bütün çıplaklığı ile görmüştür.⁴⁸

Osmanlı ile savaşırken Rusya kendi sınırları içindeki Müslümanlarla adeta esir gibi davranmış, onlara karşı düşmanca tutum sergilemiştir. Bu yüzden iki imparatorluk arasında meydana gelen savaşların sonuçları sadece Osmanlının yenilmesiyle olarak algılanmamalıdır. Rusya Osmanlı ile savaşırken Kafkas, Kırım ve diğer bölgelerinde yaşayan Türk ve Müslüman halklar zorunlu göç, sürgün, öldürülme, toplu imha ve kıyım gibi felaketselere maruz bırakılmışlardır. 18. yüzyıl tarihine baktığımız zaman Nogayların da bu acı kaderi paylaştıklarını görebiliriz.

Sovyet Dönemi Nogaylar ve Devam Eden Parçalanmışlık

20. yüzyılın başlarından itibaren Rus toplumunda baş gösteren siyasi ve sosyal olaylar Nogayları da yakından etkilemiştir. Kafkasya'nın diğer halklarıyla birlikte Nogaylar da bölgedeki milli örgütlenmeler içine yer almış, Birinci Dağlı Kurultayının faaliyetine katılmışlardır. (Mayıs, 1917)⁴⁹ O dönemde Kafkas Dağlıları Bileşik İttifakı tarafından kabul edilmiş anayasada tüm dağlı aşiretleri, aynı zamanda Nogay ve Türkmenler Kafkasya Müslüman İttifakına dâhil idiler.⁵⁰ 11 Mayıs 1918 yılında Dağlı Cumhuriyeti tesis edilirken egemenliğinin tüm Dağıstan vilayetinde, Terek vilayetinin altı

47 Kurat A. N., Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 291.

48 Hülagü M. M., Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Türk-Rus ilişkilerindeki Yeri (1441-1783), http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302155532_0.pdf

49 Аликберов Г.А., Победа социалистической революции в Дагестане, Махачкала 1968, s. 44-45, 54; Политика Советской власти по национальным делам за три года (1917 – XI – 1920). Т. III. Москва, 1920, s. 5-6; Янчевский Н.Л., Гражданская война на Северном Кавказе, Т. I. Ростов-на-Дону 1927, s. 122 – 123.

50 Коренев Д.З., Революция на Тереке. 1917-1918 годы, Орджоникидзе 1967, s. 37.

okrugu ve Kara Nogay alanında, ayrıca Stavrapol ülkesinde yaşayan Nogay ve Türkmenleri de kapsadığını ilan etmiştir.⁵¹ Sovyet hâkimiyeti tesis edildikten sonra Kuzey Kafkasya’da birkaç özerk yapı (Dağıstan, Çeçen-İnguş, Karaçay-Çerkes) ortaya çıkmıştır. Terek vilayetinde bir tek idari birimin sınırları içinde yaşayan Nogaylar Tüm-Rusya Merkezi Yürütme Kurulunun (hükümet) 16 Kasım 1922 tarihli kararnamesiyle parçalanmıştır.⁵² İlerleyen tarihlerde Sovyetler Birliğinde yaşayan birçok halk gibi Nogaylar da demografik politikardan nasibini almıştır. Murzalar sınıfının ortadan kaldırılması politikası kapsamında, 1920-30’larda Nogayların sürgünü ve tasfiyesine ilişkin arşiv belgeleri günümüze kadar gizli tutulmuş, onlarla ilgili beraat kararı aldırılmak mümkün olmamış, hükümet bu konudaki belgelerin bulunamadığını gerekçe göstermiştir. Kuzey Kafkasya’nın diğer halklarından farklı olarak Nogaylar özerklik alamadıkları gibi idari olarak parçalanmış ve diğer idari birimlerin yönetimine verilmişler. 1922-26 yılında Kuban Nogayları Batal Paşa bölgesi nüfusuna kaydedilmiş, 1925’de burada Nogay-Abazin Okrugu tesis edilmiştir. 1926 yılı ikinci yarısında Sovyet yönetimi Nogay-Abazin Okrugunu Çerkez Milli Okruguna devretmiştir. Buraya 1928 yılında özerklik verilmiştir. Çerkez Özerk Vilayetine Nogayların ağırlıklı yaşadıkları Abazin-Nogay ve Elburgan Okrugları dahil edilmiştir (1935 yılına dek). 1926 nüfus sayımı verilerine göre Nogay nüfusu 36,3 bin idi.⁵³ Sonraki dönemde Nogay veya Kalmık-Nogay Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurma meselesi müzakere edilse de kabul edilmemiştir. 1944 yılında Çeçenler ve İnguşlar sürgün edilmiş, Çeçen-İnguş özerk cumhuriyeti statüsü kaldırılarak onun yerinde Grozni vilayeti oluşturmuşlardır. Nogayların yoğun yaşadıkları Kızılyar okrugunun ilçelerini de bu vilayete dâhil etmişlerdir. Nogay çölünün de adı değiştirilerek Kızılyar otlığı adlandırılmıştır. 9 Ocak 1957’de RSFSR Yüksek Sovyeti Başkanlık Divanı (Prezidyum) tarafından “Çeçen-İnguş ÖSSC’nin Yeniden Tesisi ve Grozni Vilayetinin Kaldırılması” konusunda kararname çıkmıştır.⁵⁴

Hakları iade edilmiş halklar yeniden yaşadıkları bölgelere geri döndüklerinde orada başkaları yaşıyorlardı. Kaldırılmış idari birimlerin yeniden tesis edilmesi sırasında yeni sınırlar belirliyordu. Bu sınırlar feshedilen idari birimin sınırlarıyla örtüşmemekte olup, daha geniş alanı kapsamaktaydı. Nitekim eski sınırlar zaten Kafkasya halklarını tatmin etmemekteydi. İdari birimlerin yeniden çizilmesiyle Nogaylar da Çeçen-İnguş sınırları içinde kalmışlar. Böylece Kuzey Kafkasya’da Nogaylar üç değişik idari birim sınırları içinde parçalanmış bir duruma düşmüş, tarihi Nogay stepi aşağıdaki

51 «Каспий», 17 (30) декабря 1917, № 276, s. 6.

52 1888 yılından itibaren “Karanogay pristavlığı” Kızılyar kazasıyla birlikte Terek iline ait edilmiştir.

53 Ялбулганов В.Л., Некоторые вопросы исторической демографии ногайского народа, Историко-географические аспекты развития Ногайской Орды, Махачкала 1993, s. 136-137.

54 Tasfiye ve sürgün edilmiş halklara karşı alınmış tüm düzenlemelerin geçersiz sayılmasına dair Yüksek Sovyet Deklarasyonu 14 Kasım 1989 yılında kabul edilmiştir. Söz konusu düzenlemelerin feshedildiğine dair karar ise sadece 7 Mart 1991 de çıkarılmış ve 26 Nisan 1991 yılında Rusya Federasyonunun “Tasfiye Edilmiş Halkların Haklarının İadesi” Kanunu çıkarılmıştır.

şekilde parçalanmıştır: Kara Nogay, Kızılyar, Tarumov ilçeleri Dağıstan sınırları içinde yer alırken, Kayasuli ve Açıkulak Stavrapol'da kalmış, Şeikovski ilçesi ise Çeçen-İnguş ÖSSC'ye verilmiştir.⁵⁵

Böyle Nogaylar parçalanmış bir halk durumundadırlar. Sovyetler Birliği dağılma sürecine girdiğinde Nogayların da milli uyanışı baş göstermiştir. Onlar kendilerine karşı uygulanmış bu haksız parçalama politikasının sonuçlarının ortadan kaldırılması talebini ileri sürmüşlerdir. Ulusal bütünlük ve kendi kaderini belirleme konusu Nogay halkının ikinci (1989), üçüncü (1990) ve dördüncü kurultaylarında gündeme getirilmiştir. 1990'da Nogaylar ve Terek Kazaklarının Olağanüstü Kurultayında “Nogay Stepri Yerli Halklarının Kendi Kaderini Belirleme Deklarasyonu” kabul edilmiştir. Deklarasyonda, Nogayların ve Terek kazaklarının stepelerde Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde ve cumhuriyet statüsünde bir milli devlet oluşumunun tesisi edilmesine dair hüküm bulunmaktaydı. Fakat bu talep Moskova tarafından geri çevrilmiştir. Dağıstan ve Çeçenistan'ın egemenlikleri ilan edildikten ve bu federe birimlerle Moskova arasında federal anlaşma imzalandıktan sonra Nogayların bir federe birimi tesis etmek düşünceleri de gerçekleşmemiştir.⁵⁶

Günümüz itibariyle Nogayların toprak ve temsil sorunları devam ederken, milli kültür alandaki talepleri de tam anlamıyla gerçekleşmemektedir. “Birlik” teşkilatının Nogay topraklarında bir *federal okrug*⁵⁷ tesis etme talepleriyle Stavrapol ve Dağıstan yönetimine defalarca müracaatta bulunmalarına rağmen bu talepleri karşılanmamıştır.

2005 yılında Karaçay-Çerkez'de (Dağıstan'ın Nogay ilçesine benzer) etnik kimliğe dayalı bir ilçe oluşturma kararı alınmış ve bu karar 8 Ekim 2006'da referandum yoluyla onaylanmıştır. İlçe, 17 Ekim 2007'de Adıgey-Habl ilçesinin %30'luk bir kısmında oluşturulmuştur.

29 Mayıs 2011 yılında Nogay ilçesi Terekli-Mektep'te Nogay kurultayı⁵⁸ düzenlenmiştir. Kurultayda Nogay halkının Rusya Federasyonu her hangi bir federe birimi sınırları içinde birleşmesi konusu müzakere edilmiştir. Dağıstan, Çeçenistan, Karaçay-Çerkez ve Stavrapol'da dağınık halde yaşayan Nogayların “bir çatı altında toplanması” elbette kolay değildir.

55 Государственный плановый комитет РСФСР (Госплан РСФСР) Совету Министров РСФСР от 5 марта 1990 года. Д. № Пр-850/15., «Половецкая луна». «Заблудившийся крик», материалы ногайских съездов. Черкесск, 1991. № 2. с. 3.

56 Лебанидзе С., Ногайский вопрос – проблема разделенного народа, <http://pik.tv/ru/experts/story/11991-nogayskiy-vopros-problema-razdelenogo-naroda>, 07.06.2011.

57 Merkezi yönetime bağlı idari bölge

58 Yerel yöneticiler yasa dışı olduğu gerekçesiyle kurultayın yapılmasını engellemek istemişlerdir. Kurultayın yapılacağı stad büyük kamyonlar çekilerek polisler tarafından kuşatılmıştır. Fakat organizatörlerin sağduyulu ve itidalli davarmaları sonucunda çatışmadan ve provokasyondan kaçınılmıştır.

Nogayların sorunları birçok diğer Kafkasya halklarının (mesela Çeçenistan, Çerkez vs.) gibi uluslararası alanda bilinmemekte ve ilgi görmemektedir. Bunun birkaç nedeni vardır. Örneğin, “Çerkez halkına karşı uygulanan soykırım” konusu Gürcistan tarafından tanındıktan sonra bir ölçüde uluslararası kamuoyunun gündeminde yer almıştır. Oysa “Nogay soykırımı” sorununun böyle bir “açılım” şansı yoktur ve sadece Rusya içinde “konuşulmaktadır”. Bunun yanı sıra Nogayların Çerkezler gibi yurt dışında güçlü diaspora teşkilatları bulunmamaktadır. Çeçenistan’ın veya Dağıstan’ın Nogaylara her hangi bir toprak tavizinde bulunacağını söylemek de imkânsızdır.⁵⁹

SONUÇ

Bugün ağırlıklı olarak Kuzey Kafkasya’da küçük bir topluluk halinde yaşayan Nogayların tarihi trajedi öyküsüdür. Bir zamanlar kudretli bir kimliğe sahip Nogay topluluğu kendi soyunu ve ülkesini ihya edememiştir. Tarihi olayların Nogay hafızasında açtığı derin yaralar bugünün sorunlarıyla bir arada ele alırsak asimilasyon, dil ve kültür, toprak ve parçalanmışlık sorunları günümüz şartlarında kolayca çözülebilecek sorunlar olmadığını görebiliriz. Çar hükümetinin Nogaylara karşı işlediği bu insanlık dışı suç, araştırmacılar tarafından soykırım, kıyım, katliam, imha gibi adlar altında tanımlanmaktadır. Bu feci olayın nedenleri ve gerçekleştiği koşullar ne olursa olsun bilinen tek gerçeklik vardır: Rus yönetimi Nogay topluluğunu küçükten büyüye, çocuktan ihtiyara, kadın, çocuk, yaşlı demeden acımasız bir şekilde öldürmüş, toplu imha girişiminde bulunmuştur. En önemlisi ise bunu yaparken A.V.Suvorov’un yönetimindeki çok seçkin ve düzenli ordu birliklerini kullanmıştır. Suvorov’ın “zaferleri” listesinde Pugaçev isyanının (1774) bastırılması, Kırım hanlığının ilgası (1778-1783), Polonya’nın işgali (1794) vs. vardır. Bu yüzden uzun yerel halk Krasnodar’da A.V.Suvorov’a heykel koyulmasına itiraz etmiştir. Aynı itirazları I.Petro’ya Dağıstan’da heykel koyulması sürecinde de yaşandığı görülmektedir. Halkın itirazlarına rağmen yine de Rus hükümeti istediğini yapabilmıştır. Nogaylar Rusya İmparatorluğuna karşı müdahalede bulunmamışlar, Rusya topraklarına saldırmamış, kendi canlarını ve mallarını korumak gereksinimi ile baş başa kalmışlardır. Bugün Nogay topluluğunun önde gelenleri, sivil inisiyatifler bu facianın Rus hükümeti tarafından bir soykırım olarak tanımlanmasını istemektedirler. Her şeyden önce ise parçalanmış bir topluluk olarak yaşayan Nogaylar özerk bir birim çatısı altında bir araya getirilmelerini istemektedirler. Etnik sorunların, toprakla ilgili uyuşmazlıkların ve çatışma tehdidinin bulunduğu Kafkasya’da böyle bir çözüm yoluna gidilmesi en azından günümüz koşullarında imkânsız görünmektedir.

⁵⁹ Лебанидзе С., а.г.е.. 07.06.2011.

KAYNAKÇA

Hülagü M. M., Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Türk-Rus ilişkilerindeki Yeri (1441–1783),
http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302155532_0.pdf,
22.01.2013

Kurat A. N., **Rusya Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Kurat A. N., **Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu**, Ankara 1999.

Kurat A.N., **Türkiye ve Rusya: 18. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, Türk Tarih Kurumu, Ankar 2011.

Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (RDATA), f. 20. l. 1/47. d. 79. l. 17, 17 (ç.)

Rusya Devlet Kadim Belgeler Arşivi, f. 23. l. 1. d. 9. l. 60, 60 (ç.), 61, 268, 268 (ç.), 269.

Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi, f. 112. l. 112/2. d. 1. v. 22, 22 (ç.), 23, 23 (ç).

Алиева С.И., **Ногайские тюрки**, Şərq-Qərb, Bakı 2010.

Аликберов Г.А., **Победа социалистической революции в Дагестане**, Махачкала, 1968.

Бобровский П., Суворов на Кубани в 1778 г., за Кубанью в 1783 г., **Военный сборник**, 1900, № 1-2.

Высочайшие рескрипты императрицы Екатерины II и Министерская переписка по делам Крымским из Семейного архива графа Виктора Никитича Панина. Ч. 1. Москва 1872.

Государственный плановый комитет РСФСР (Госплан РСФСР) Совету Министров РСФСР от 5 марта 1990 года. Д. № Пр-850/15., «Половецкая луна». «Заблудившийся крик», материалы **ногайских съездов**, Черкесск 1991. № 2. s. 3.

Дьяконов М., **Власть московских государей. Очерки из истории политических идей древней Руси до конца XVI в.**, СПб., 1889

Из истории Русско-Кавказской войны. Документы и материалы, Нальчик 1991.

Кабардино-русские отношения в XVI-XVIII вв. Т. 2. XVIII век, Москва 1957.

Калмыков И.Х., Керейтов Р.Х., Сикалиев А.И., **Ногайцы**, Ставропольское книжное издательство, Черкесск, 1988.

Каспий, 17 (30) декабря 1917, № 276, с. 6.

Керейтов Р.Х., **Этническая история ногайцев (к проблеме этногенетических связей ногайцев)**. Ставрополь, 1999.

Коренев Д.З., **Революция на Тереке. 1917-1918 годы**, Орджоникидзе 1967

Кочакаев Б.Б., **Ногайско-русские отношения в XV – XVIII вв.** «Наука» Казахской ССР, Алма-Ата 1988.

Лашков Ф., **Шагин-Гирей, последний крымский хан. Исторический очерк**, Киев 1886.

Лебанидзе С., Ногайский вопрос – проблема разделенного народа, <http://pik.tv/ru/experts/story/11991-nogayskiy-vopros-problema-razdelenogo-naroda>, 07.06.2011.

Лурье Я.С., О возникновении теории «Москва – третий Рим» (К выходу в свет второго издания книги Х. Шедер), **ТОДРЛ**, Т. 16. Москва - Ленинград 1960.

Николаев В. Б., Подданство Российской Империи: его установление и прекращение (историко-правовой анализ), (автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук), Нижний Новгород 2008.

Политика Советской власти по национальным делам за три года (1917 – XI – 1920). Т. III. Москва 1920.

Потто В.А., **Кавказская война**. Т. 1., Ставрополь 1994.

Русские авторы XIX века о народах Центрального и Северо-Западного Кавказа. Т.2. «Эль-ФА», Нальчик 2001.

Суворов А.В., Т. 1. (под ред. Г.П. Мещерякова), Воениздат, Москва 1949.

Фелицын Е.Д., **Сборник архивных документов, относящихся к истории Кубанского казачьего войска и Кубанской Области, собранных почетным членом областного статистического комитета Т. I.** Екатеринодар 1904.

Nogay Kıymı: Rusya İmparatorluğunun Nogayları İmha Eylemi ve Günümüzdeki Yankıları

Щербина Ф.А., **История Кубанского казачьего войска**. Т. I., Печатник, Екатеринодар 1910.

Ялбулганов В.Л., Некоторые вопросы исторической демографии ногойского народа, **Историко-географические аспекты развития Ногойской Орды**. Махачкала 1993.

Янчевский Н.Л., **Гражданская война на Северном Кавказе**, Т. 1. Ростов-на-Дону 1927.